

ИРАН ХАЛЫҚТАРЫН ҚАЗАҚСТАНҒА КҮШТЕП ҚОНЫСТАНДЫРУ ТАРИХЫНАН

Болат А.

Ғылыми жетекші:аға оқытушы Алиева Б.М.

Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті

Қазіргі таңда Қазақстан түрлі ұлт өкілдерінің ортақ мекені болып отыр. Осы ұлт өкілдерінің Қазақстанға келуінің өзіндік тарихы бар және олардың тағдыры да сан алуан. Көпшілігі мұнда өз еріктерімен келмегенімен, біздің еліміз қалыптасқан жылдар ішінде Қазақстан олардың сүйікті Отаны мен отбасына айналды, сондықтан олар болашақтарын тек осы жермен байланыстырады. Халықтардың Қазақстанға қоныс аударуының басты себептерінің бірі - Кеңес Социалистік Республикасы кезінде жер аудару, яғни депортация. Депортация немесе күштеп қоныс аудару – мемлекетің өз азаматтарына немесе бодандықтағы мемлекеттің азаматтарына қарсы күш қолдану арқылы жүргізілген саяси қуғын - сүргінің бір түрі. Көптеген жағдайларда бұл саясат қандайда бір халықты кешенді қуғын-сүргін жүргізу саясатының элементі болып табылады, мысалы отағасы қуғын-сүргінге ұшыраған жанұя мүшелеріне қатаң түрде көші-қон саясатына ұшырайды (бұл кеңестік жазалаушы жүйесіне өте тән). Осы саясат қуғын – сүргінің басқа түрлерімен, яғни жедел немесе мерзімсіз сайлау құқықтарынан айырылу сияқты жазалармен алмастырылып келеді. Депортация репрессияның бір түрі екенін дәлелдейтін өзіндік ерекшеліктерін атап өтуге болады. Біріншіден, олардың әкімшілік, яғни соттан тыс сипатқа ие болуы. Екіншіден, контингенттік жүйе: олар нақты бір тұлғаға ғана бағытталмаған, ал бір арнайы топтарға қатысты болуы. Көші – қон саясаты туралы шешімді партия және мемлекет басшылары НКВД КГБ мүшесінің немесе басқада бірқатар ведомствалық органдардың сұрауы бойынша қабылдайды. Бұл депортацияның құқық бұзушылық арқылы кеңестік құзіретті органдардың назарынан тыс іске асырылды деген сөз. Үшіншіден, халықты өздерінің ата тұрақтарынан, үйреншікті ортасынан жұлып алып, олар үшін өмір сүруге қолайсыз ортаға әкеліп тастайды. Кейбір кездерде жаңа тұрақтар географиялық тұрғыдан қарағанда қолайсыз, елді мекендерге алыс орналасады. Қорыта айтқанда арнайы көш-қон саясатына ұшыраған халық жұмыспен түзеу лагеріне жіберілген тұтқындардың құқығы бір –бірімен ұқсас деп айтсақ та асыра сілтеушілік емес. Бірақ «ссылные» (жер аударылғандар) мен «ссылнопоселенцы» (арнайы жер аударылушы) деген терминдерді, яғни сот шешімімен жеке жер аударылғандар және жерді игеруге әкімшілік шешіммен көшіп- қонушыларды шатастыруға болмайды. Бұл екі термин кеңес үкіметіне патшалық басқарудан мұра болып қалған сөдер 1933 жылы «трудпоселенцы» (еңбек көш- қонушыларына), ал олардың орналасқан аймағын «трудовые поселки» (еңбек кенттері) деп ауыстырған болатын. 1939 жылы батыс, шығыс және оңтүстіктен көшірілген жаңа контингент кәрістер әкімшілік көшірушілер деген статусқа ие болып бес немес он жылға жер аударған болатын. Тура осы статусқа ие болып поляктар 1940 жылы жер аударылды. Көшіп-қонушылардың атауы бірнеше өзгерістерге ұшырап тек 1944 жылы баршаға ортақ «спецпереселенцы» (арнайы көшіп-қонушылар) деген термин ғана қалдырылған болатын. Депортация кеңестік кезеңде жауларды залалсыздандыру формаларының бірі болып табылады. Жаулары деп есептеген мемлекеттен шынымен қауіп бар ма, жоқ па ол маңызды болмады, бастысы мемлекет оларды бейтараптандырды. 1930 жылдары КСРО-да ұлттық саясатты жүзеге асыруда халық басшысының тарапынан және халық басындағы оның жақтастарының тарапынан әр түрлі саясаттар, іс-әрекеттер байқауға болады. Осы саясаттың бастысы - көшбасшының белгілі бір ұлт туралы, оның дүниежүзілік тарихтағы маңызы мен рөлі туралы жүргізген «Сенімсіздік» саясатына ирандықтардың да тағдыры ілікті. 1938 жылдың қазан-қараша айларында Түрікменстанның, Әзірбайжанның, Грузияның және Арменияның бірқатар аймақтарында тұратын ирандықтар жер аударылды.

Осы жылдың қарашасында Алматы мен Оңтүстік Қазақстан облыстарында екі мыңнан астам ирандық отбасы қоныстандырылды. Қазақ КСР Халық Комиссарлары Кеңесінің және Коммунистік партияның Орталық Комитетінің (большевиктер) 1938 жылғы 11 қазандағы қаулысына сәйкес 300-і Алматы облысында және Оңтүстік Қазақстандағы 1310 Иран фермасында орналасқан. 1938 жылы желтоқсанда оларды ұйымдастыруға 1 262 245 рубль бөлінді.[1,256] Жергілікті билік органдарының мигранттарды қамтамасыз етудегі жұмысы туралы түсінік беретін баяндамалардың бірі оқылды; «1 1/12/38. Сайрам РИК есеп береді; Ирандық қоныс аударушылар 10 колхозға -101 үй шаруашылығына (327 адам) орналастырылған. 303 тамақтану алаңы және 10000 рубль мөлшерінде ақшалай жәрдемақы шығарылды. Бөлмелер жанармаймен қамтамасыз етілді». Мигранттарды аймақ бойынша бөліп, қала басшыларына ирандықтарға пәтер беруді және олардың отандарынан алынған малдың орнын толтыруды міндеттеді. Мұндай деректерді Қазақ КСР Халық Комиссарлары Кеңесінің және Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің (большевиктер) қарарында да көруге болады. Қазақ КСР Халық Комиссарлары Кеңесінің инспекторының есебінде Оңтүстік Қазақстан облысының Пахта-Арал аймағындағы ирандық иммигранттардың жағдайы туралы, ирандық иммигранттардың есебін ұйымдастыру және жүргізу туралы, аудандық басқарушы ұйымдардың өтініші бойынша, осы аймақта аталған мигранттарды мемлекеттік басқару туралы білуге болады. Ол аймақтың алдын-ала отырғызылған колхоздарында орналасқан ирандық иммигранттар «Трудвосток» колхозынан (бұрынғы Жолдас Бурмаковтың ұжымшары) қоспағанда, уақытша үй-жайларда тұрып жатқанын, мигранттар еденде, темір төсектерсіз тұрып жатқанын айтты. Көп жағдайда бұл уақытша үй-жайлардың барлығы тарылған және жанұядағы жан санына қойылатын талаптарға сәйкес келмейді. Бұл бөлмелердің барлығы жөндеуді қажет ететін пештермен жабдықталған. Жанармай жеткілікті, бірақ кейбір колхоз төрағалары қоныстанушылардың үй-жайларын отынмен қамтамасыз етпеді. Колхоздарда тұратын мигранттардың медициналық көмегі мен санитарлық жағдайы қолайсыз жағдайда болды. Медициналық персонал аз, барлық дерлік колхоздарда аурудың көптеген жағдайлары бар. Емделушілер ауруханаға қарамай, үйлерде жатқан, сондықтан өлім-жітімнің көп болуы заңды. Ұзақ сапарға және санитарлық нормалардың болмауына байланысты, олар әртүрлі тері ауруларын жұқтырды және көптеген иммигранттар жалған болды. Колхоздарды қабылдау дереу санитарлық көмек көрсете алмады, тіпті кейбір колхоздар мигранттарға монша бере алмады. [2] Көшіп келушілер қоныс аударудың объективті еместігін айтып шағымданды, өйткені бір ауданнан, бір колхоздан және бір бригадadan колхозшыларға қоныс аудару кезінде келген көптеген жұмысшылар бөлек колхоздарда аяқталды. Ең жоғарғы еңбек өнімділігі тұрғысынан оларды бір колхозға біріктірген ыңғайлы болар еді. Бұл фактілердің барлығы иммигранттардың жазбаша өтініштерінде қамтылған. Уақыт өте келе, ирандықтар, басқа ұлттар сияқты, Қазақстан территориясында тамыр жайып, қазіргі уақытта республикада шамамен 10 мың ирандық тұрады, олардың 80 пайызы Оңтүстік Қазақстан облысында. 1997 жылдың 15 қазанында Оңтүстік Қазақстан облысында Иранның аймақтық мәдени орталығы құрылды. Бірінші төрағасы болып елшілікпен және Иранмен байланыс орнатуда маңызды болған парсы тілін білетін белсенді Мұстофи Асад сайланды. [3] Біз қазақстандықтар өзге ұлттарды құрметтейміз, соның белгісі ретінде біз 1 мамыр Қазақстан халқының бірлігі мерекесін атап өтеміз.

Пайдаланған әдебиеттер:

- 1 Из истории депортаций Казахстана 1930-1935гг. Сборник документов. Составитель: Е.М.Грибанов, А.С.Зулкашева. –Алматы: LEM, 2012.-772 б.
- 2 Россия. xx век документы сталинские депортации 1928-1953 составители: Н.Л. Поболь, П.М. Полян, Москва - 2005
- 3 Нурсбек Капар-Пур. <https://www.zakon.kz/227099-svoe-budushhee-irancysvjazyvajut-s.html>.